

І. М. Жаровська
 Національний університет “Львівська політехніка”,
 доцент кафедри теорії та права, д-р юрид. наук

ІСТОРИЧНІ НАУКОВІ ШКОЛИ ДОКТРИНИ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПАРАДИГМІ ПУБЛІЧНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

© Жаровська І. М., 2015

У статті розглянуто історичні погляди щодо функціонування публічно-владної сфери суспільних відносин. Особливу увагу приділено зародження та розвитку доктрини прав людини та її вплив на правову природу публічно-владних відносин. Зокрема проаналізовано світоглядні ідеї таких мислителів, як Н. Макиавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель.

Ключові слова: держава, право, права людини, публічно-владні відносини, доктрина, світоглядні ідеї.

И. М. Жаровская

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ ШКОЛЫ ДОКТРИНЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В ПАРАДИГМЕ ПУБЛИЧНО-ВЛАСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматриваются исторические взгляды относительно функционирования публично-властной сферы общественных отношений. Особое внимание уделено зарождения и развития доктрины прав человека и ее влияние на правовую природу публично-властных отношений. В частности анализируются мировоззренческие идеи таких мыслителей, как Н. Макиавелли, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Руссо, Ш. Монтескье, И. Кант, Г. Гегель.

Ключевые слова: государство, право, права человека, публично-властные отношения, доктрина, мировоззренческие идеи.

I. M. Zharovska

HISTORICAL RESEARCH SCHOOL DOCTRINE OF HUMAN RIGHTS IN THE PARADIGM OF PUBLIC POWER RELATION

The article examines historical views on the functioning of public power sphere of public relations. Particular attention is paid to the origin and development of the doctrine of human rights and its impact on the legal nature of public power relations. In particular examines the philosophical ideas of thinkers like Machiavelli, Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Kant, Hegel.

Key words: state, law, human rights, public power relations, doctrine, philosophical ideas.

Постановка проблеми. Нові суспільні реалії зумовлюють потребу по-новому осмислити феномен публічно-владних відносин, а для цього необхідний аналіз масиву наукових концепцій у хронологічно-типологічному вимірі. Розвиток суспільства приводить до зміни розуміння сутності публічної владної сфери. З розвитком суспільних відносин змінюється державорозуміння, а отже, і розуміння природи влади як визначальної ознаки держави. Проте історичний аналіз дає можливість визначити первинні постулати, які залишаються актуальними і на сучасному етапі розвитку політичної та правової думки. На основі простеження генезису політико-правового пізнання парадигм державно-владних відносин, інтерпретованих різними науковими школами, ми виділили п'ять етапів, що ґрунтуються на: 1) архетипологічному сприйнятті владного начала; 2) полісній ідеї державно-владних відносин у світлі аналізу первинних антропологічних політичних модусів та

владних меж; 3) раціональній доктрині природних прав людини у парадигмі державно-владних відносин; 4) плюралізмі концепцій цінності державної влади через встановлення правових принципів її функціонування; 5) новітньому розумінні природи державної влади інформаційного суспільства.

В попередніх своїх публікаціях автор зосереджувала увагу на первинних поглядах на публічну владу. **Метою** цієї статті є аналіз умовно третього етапу розвитку світоглядних ідей на функціонування публічно-владної сфери, зокрема історичних наукових шкіл становлення та розвитку прав людини.

Стан дослідження. Серед теоретиків держави та права ніколи не було і зараз немає не тільки єдності, але навіть спільності поглядів щодо процесу таких феноменів, як держава, право і державна влада. У вітчизняній юридичній науці вказану проблему або суміжні з нею досліджували такі вчені, як А. Заєць, М. Кельман, В. Ковальчук, М. Козюбра, Н. Оніщенко, В. Сіренко, А. Селіванов, О. Скрипнюк, С. Сливка та ін.; у російській науці – С. Алексєєв, В. Нерсесянц, Ю. Тихомиров, В. Чиркін, В. Халіпов, Д. Шапсугов та ін. Проте залишилася низка невирішених завдань, серед яких концепції, доктрини, ідеї та погляди філософів в історичній ретроспективі їх сприйняття.

Виклад основних положень. Первинні світоглядні ідеї ґрунтувалися на релігійних поглядах і сприймали владне начало як божественну волю. З розвитком історичних ідей мотивовано, що орган влади є продуктом дій людини, а не природи і Бога, і що добре влаштоване суспільство мусить мати людське джерело кінцевого авторитету, а підпорядкування владному наказу важливіше за всі інші обов'язки.

Розвиток політико-правових учень поступово набуває класичного сучасного розуміння всіх державотворчих явищ, насамперед через аксіому домінування прав людини і громадянина, оскільки усталася “природно-правова доктрина, що утвердила пріоритет прав людини та визначила нові параметри взаємовідносин між індивідами і владою. Таким чином, індивід, що раніше повністю був підкорений державі та залежний від неї, набув автономії, отримав право на невтручання держави у сферу свободи особи, окреслену правом, та отримав гарантії державного захисту в разі порушення прав і свобод” [1]. Однак до повного сучасного розуміння доктрина пройшла довгий шлях формування, на якому були і спади, і піднесення.

Зокрема, Н. Макиавеллі стверджував, що єдино правильним, рятівним шляхом здійснення державної влади є наявність сильного правителя. На ньому лежатиме вся відповідальність за керування громадянами і за життя суспільства. “Бо ви повинні знати, що є два способи ведення боротьби: один – за допомогою права, другий – за допомогою сили; перший є гуманним способом, другий – звіриним, але оскільки найчастіше перший спосіб виявляється недостатньо ефективним, то необхідно покладатися на другий спосіб. Тому правитель має використовувати і тваринну, і людську натуру людини” [2, с. 24].

У Новий час розуміння влади як доцільного механізму обширно обґрунтовано в теорії “суспільного договору”. Зокрема, Т. Гоббс писав про необхідність організації загальної влади шляхом угоди для подолання природного стану “війни всіх проти всіх”. Згідно з уявленнями науки Нового часу філософ визначав владу як відношення між причиною і наслідком, між активною, дієвою “рушійною силою” і пасивним “об'єктом впливу”: “Влада і Причина – це одна й та сама річ. Причині і наслідку відповідають влада і дія; і навіть більше: і те, й інше – це одне й те саме... Оскільки щоразу, коли якийсь діяч має всі ті умови, що є необхідними для справляння певного впливу на об'єкт, ми говоримо, що цей діяч має владу для досягнення такого результату в разі застосування її до об'єкта впливу... Отже, влада діяча і рушійна причина – одне й те саме”.

На думку Гоббса, загальна влада “може бути вибудована тільки одним шляхом – шляхом зосередження усієї влади і сили в руках однієї людини або зібрання людей, які б більшістю голосів могли зводити всі волевиявлення громадян у єдину волю”. Т. Гоббс визначав владу як засіб для досягнення блага в майбутньому і тому на перше місце ставив таку схильність усього людського роду, як “вічне і невпинне бажання щораз більшої влади, бажання, що зникає лише зі смертю” [3, с. 134].

Теоретик узагальнює, що всі діячі намагаються досягти свого блага, яке кожен ототожнює із задоволенням власних бажань. Отже, Гоббс “вважає загальною властивістю всього людства

безнастанне й невгамовне прагнення до влади і ще раз до влади, що зникає лише з приходом смерті” [3, с. 176]. Це прагнення можна стримувати лише за допомогою вищої влади суверена.

На відміну від Т. Гоббса, що як категоричний імператив сприймав ідею про неможливість владних суб'єктів підкорятися законові, його ж сучасник Б. Спіноза, характеризуючи право верховної влади стосовно підданих, виокремив два моменти: з одного боку, після переходу від природного стану до громадянського і запровадження держави не можна кожному громадянину жити на власний розсуд і самому собі бути суддею; з іншого – природне право кожного у громадянському (державному) стані не припиняється. І тому владний суб'єкт також підкоряється, щоправда, природним законам.

Згідно з поглядами Дж. Локка, особистості, утворюючи договірним шляхом державу, її органам також надають державно-владних повноважень, при цьому не відмовляються від своїх природних прав. Прийнятною й історично переконливою є ідея Дж. Локка про громадянське суспільство, яка дає змогу і практично, і теоретично розв'язувати проблему уникнення анархії, безправ'я у випадку відмови від підкорення цьому правлінню. Дж. Локк раціонально констатував існування природних прав (насамперед право на життя, свободу і власність), нігілістичне ставлення до яких є підставою для невизнання підданими права цієї влади ними керувати.

Ключовою ланкою вчення Ж.-Ж. Руссо є теорія “суспільного договору”, у межах якої обстоюється думка про те, що державна влада має бути жорстко обмежена. Йдеться про такий конституційний правопорядок, що унеможливує узурпацію тієї влади, носієм якої є народ, оскільки “стала пропорція між сувереном, володарем і народом є не довільним уявленням, а необхідним наслідком, що випливає із самої природи політичного організму” [4, с. 380].

Американські федералісти не тільки висували теоретико-правові концепти побудови державної влади, але й намагалися втілити їх практично. За Дж. Медісоном, “уся влада спочатку належить народу і, отже, виходить від народу. Органи управління формуються й організують свою діяльність в ім'я блага народу... Народ має безперечне, невідчужуване і невіддільне право реформувати або змінювати свої органи управління...” [Цит. за: 5, с.119]. Продовжує цю концепту Джей – “ні в чому не можна бути таким упевненим, як в обов'язковому існуванні політичної влади, тобто уряду; безперечним також є і те, що, як і де б воно не було встановлене, народ має поступитися йому частиною своїх природних прав, щоб наділити уряд владою, що належить йому” [6, с. 36].

Потужний доробок ще одного філософа – Монтеस्क'є, що стосується досліджуваного об'єкта, висвітливо у трьох наукових ідеях, які актуальні і для сучасної науково-правової думки.

По-перше, Монтеस्क'є у праці “Про дух законів” виділяє два складники державної влади: природу і принцип правління. Природа кожного правління визначається кількістю власників суверенної верховної влади. Монтеस्क'є пише: “Є три образи правління: республіканський, монархічний і деспотичний. Щоб зрозуміти їх природу, достатньо і тих уявлень, які мають про них навіть найменш поінформовані люди. Я пропоную три визначення або, правильніше, три факти: республіканське правління – це те, при якому верховна влада перебуває в руках або всього народу або частини; монархічне – керує одна людина, але за допомогою встановлених незмінних законів; тоді як у деспотичному все поза всякими законами і правилами рухається відповідно до волі і свавілля однієї особи. Ось що я називаю природою правління”. За Монтеस्क'є, природа правління залежить не тільки від кількості тих, у чийх руках верховна влада, але й від того, як саме ця влада здійснюється. Режимми, за яких є тільки один володар верховної влади, – це монархія і деспотизм. Але за монархічного режиму єдиний володар влади править за єдиними, твердо встановленими законами, тоді як за деспотизму – без законів і правил. Тому варто говорити про дві змінні величини природи влади: з одного боку – хто тримає в руках верховну владу, з іншого – у якій формі ця верховна влада здійснюється.

Потрібно додати і третій критерій, що стосується принципу правління. Навіть юридичної характеристики володаря верховної влади ще недостатньо, щоб визначити ту або іншу форму правління. Кожна форма правління характеризується, окрім того, відчуттям, без якого вона не може бути стабільною і процвітати. На думку Монтеस्क'є, можна розрізнити три основні різновиди політичного відчуття, кожен з яких забезпечує стабільність тієї або іншої форми правління. Зокрема, республіка спирається на чесноту, монархія – на честь, деспотизм – на відчуття страху.

Зауважмо, що останнє мислитель сприймає як абсолютне зло [7, с. 38–39]. Постає запитання: що ж домінує серед цих критеріїв? Вирішальним є не належність вищої влади одній чи декільком особам, а те, як ця влада здійснюється: з дотриманням законів і почуттям міри чи протиправно з використанням насильства.

По-друге, за Монтеск'є, концепція соціального консенсусу полягає в рівновазі сил через дію принципу “стримувань і противаг”, тобто державна влада полягає у стримуванні однієї функціональної гілки влади іншою. Також соціальний консенсус він вбачав у рівновазі між соціальними класами як основи свободи.

По-третє, продовжуючи концептуальну парадигму розподілу влад, мислитель сформулював принцип, згідно з яким обов'язковою умовою функціонування державної влади є дотримання законів та захист свободи громадян через обмеження самої державної влади.

З іншого боку, як стверджує Гамільтон, для збереження свободи необхідний сильний уряд, при цьому він має на увазі всю державну владу. Водночас він застерігає, що небезпечно честолюбство частіше ховається за пристойною маскою дбайливості про прав народу, ніж за суворою зовнішністю представників твердого і дієвого уряду. Історія свідчить, що така дбайливість веде до деспотизму швидше, ніж суворість прихильників того уряду, і що з усіх мужів, які коли-небудь зневажали свободи республік, більшість виходила на свій шлях, спершу припадаючи перед народом, тобто починали демагоги, а закінчували тирані [6, с. 33]. Далі Гамільтон, продовжуючи логічні міркування щодо реалізації влади народу, вказує на необхідність правового закріплення механізмів контролю за органами державної влади. “Немає яснішого політичного принципу, ніж той, який свідчить, що будь-яка міра, зроблена органом делегованої влади, втрачає свою силу, якщо вона суперечить загальному сенсу цьому органу повноважень. Тому не може бути дійсним законодавчий акт, що суперечить Конституції. Заперечувати – це означає стверджувати, що заступник вищий за керівника, слуга вищий за пана, представники народу вищі за сам народ, що люди, котрі “вдягнулися” у владу на певних умовах, можуть виконувати дії, не тільки не передбачені, але й заборонені їхніми повноваженнями” [6, с. 235].

Висновок. Розуміння природи публічно-владних відносин поступово набуває класичного сучасного розуміння всіх державотворчих явищ через втілення таких основних аспектів: а) державна влада є продуктом дій людини, а не природи і не Бога; б) державна влада має людське джерело; в) саме авторитет виступає джерелом підпорядкування владному наказу; г) аксіома домінування прав людини і громадянина в державно-владному механізмі; д) встановлення меж державної влади через упровадження механізму “стримувань та противаг”.

1. Зайчук О. В. *Теорія держави і права: акад. курс : підруч. [Електронний ресурс] / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm*. 2. *Голос М. Политологические эссе : моногр. / Михаил Голос ; отв. ред. проф. В. Н. Вандышев. – Сумы : Сум. гос. ун-т, 2011. – 110 с.* 3. *Гоббс Т. Левиафан / Т. Гоббс // Соч. : в 2 т. : пер. с латин. и англ. / [сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В. В. Соколов]. – М. : Мысль, 1989–1991. – Т. 2. – 1991.* 4. *Руссо Ж.-Ж. Суспільний договір / Ж.-Ж. Руссо // Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упоряд.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд ; відп. ред. С. Головатий ; наук. ред.: С. Головатий, О. Сироїд, О. Волкова, А. Черевко ; вступ. сл. С. Головатого. – К. : Книги для бізнесу, 2008. – 992 с.* 5. *Бэррес Ричард Т. Документы Американской Революции: Декларация независимости, Конституция Соединенных Штатов, Билль о правах / Ричард Т. Бэррес ; пер. с англ. П. В. Рыбина и И. А. Бжелянской. – Тверь ; М. : Альба, Рос. экон. журн., 1994. – С. 119.* 6. *Американские федералисты: Гамильтон, Мэдисон, Джей: избранные статьи / пер., прим. и вступ. зам. Гр. Фрейдина ; ред. Валерий и Лида Челидзе. – Benson, Vermont : Chalidze Publications, 1990. – 327 с.* 7. *Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон ; общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М. : Прогресс – Политика, 1992. – 608 с.*